

CENAB ŞAHABEDDİN VE TEVFİK FİKRET'İN TEVHİDLERİ

Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÇİTÇİ*

ÖZ: Tevhid, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte önce Arap ve Fars edebiyatında daha sonra da Türk edebiyatında sıklıkla işlenen bir nazım şeklidir. Tevhid geleneği, 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş, Tanzimat'tan sonra Avrupa bilhassa Fransız şiirinin tesirinde kalan yeni edebiyatçılar da bu tarz şiirlere ilgi göstermişlerdir. Servet-i Fünûn edebiyatının ve modern Türk şiirinin teşekkülünde büyük katkıları olan Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret bütün Batılı cephelerine rağmen "Tevhîd" türünde başarılı örnekler vermişlerdir. Tevfik Fikret'in tevhidleri Mekteb-i Sultanî'deki öğrencilik yıllarında kaleme alınmış ve daha sonra yayımlanan kitaplarına alınmadığı için devrin mecmualarında kalmıştır. Cenab Şahabeddin'in tevhidleri ise Servet-i Fünûn sonrası yazılmıştır. Bu tevhidler aynı zamanda şairlerin geçirdiği fikri değişimi de göstermektedir. Fikret, inançtan inançsızlığa doğru bir değişim yaşarken Cenab da yaşadığı bazı hayal kırıklıklarının neticesinde bir teselli arayışıyla maneviyata ve mistisizme sığınma ihtiyacı hisseder. Cenab ve Fikret'in geçirdiği bu değişimde yaşadıkları tecrübelerin, muhitin ve zamanın tesiri vardır. Cenab ve Fikret'in tevhidleri, her ne kadar geleneğin ve klasik edebiyatın birer örneği gibi görünse de yeni fikirler ihtiva etmesi, farklı sanatsal özellikler taşıması ve şairlerin şahsî üsluplarını yansıtmaları yönüyle Türk şiirinde önemli bir zenginliktir.

Anahtar Sözcükler: Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Tevhid, şiir, şâir

Cenab Şahabeddin's And Tevfik Fikret's Tawhids

ABSTRACT: Tawhid (oneness of God) is a type of verse that often discussed along with the adoption of Islam firstly in Arabic and Persian Literature and later Turkish literature. The tradition of tawhid

* İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, selahattincitci@gmail.com

continued until the first quarter of 20th century. Following to the Tanzimat, new poets who have been effected European poetry particularly French poetry have taken an interest in this kind of poems. In spite of western sides of Cenab Sahabeddin and Tevfik Fikret who have a great contribution to the formation of Servet Funun Literature and Modern Turkish Poetry gave successful pieces in kind of tawhid as well. Fikret's tawhids have been penned during his pupilage in Mekteb-i Sultanî and then seeing that have not taken up his poetry books have stayed in the periodical of that era. Cenab's tawhids have been written after Servet-i Funûn. These tawhids also shows the intellectual evolution of these poets as well. While Fikret have been changed from faith to faithless, Cenab feel the need of sanctuary to morale and mysticism with the seeking of consolation in consequence of disappointments. Their experiences, their surroundings and time has been influential in this changing. Although tawhids of both Cenab and Fikret seem an example of classical and traditional literature. They have an important richness in Turkish poem as they have a new opinion, different artistic properties and the reflection of personal style.

Key Words: Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Tawhid, poem, poet

İslâm inancının temeli olan tevhid, edebiyatta Allah'ın (cc) varlığını, birliğini, azamet ve kudretini konu edinen manzum ve mensur parçalara denir. Manzum tevhidler genellikle kaside nazım şekliyle, sanatlı bir üslupla ve didaktik bir tarzda yazılır. Tevhid, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte önce Arap ve Fars edebiyatında daha sonra da Türk edebiyatında sıklıkla işlenen bir nazım şeklidir. Eski edebiyatta mensur eserler hamdele ve salvele ile manzum eserler bilhassa mürettep divanlar ise tevhid, münacat, naat, padişah ve devlet büyüklerine yazılan kasidelerle başladılar.¹ (Tarlan 1936: 4; İsen-Macit 1992: VII-X; Pala 2008: 106)

Başlangıçtan beri Türk edebiyatında manzum ve mensur pek çok tevhid yazılmıştır. Klasik edebiyatta Sinan Paşa, Fuzulî, Şeyhi, Nâbi ve Niyazi Mısırî bu türün en güzel örneklerini vermişlerdir. Tevhid geleneği 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş, Tanzimat'tan sonra Avrupa bilhassa Fransız şiirinin tesirinde kalan yeni edebiyatçılar da bu tarz şiirlere ilgi göstermişlerdir. 19. Yüzyılda Divan şiiri geleneğini devam ettiren Yenişehirli Avni ve Hersekli Arif Hikmet'in² (Hersekli

¹ Klasik edebiyatta kasidenin dışında gazel, mesnevi, kıt'a, rübai, terci-i bend , terkeb-i bend, musammat ve bahr-i tavillerde de tevhid konusu ele alınmıştır.

² Hersekli Arif Hikmet'in *Divan*'ında "Tehlil" ve "Tevhid-i Bâri-i İzz-i Şâna" adlı iki manzume vardır.

Arif Hikmet 1334: 80-87) yanı sıra Ziya Paşa, Abdulhalim Memduh, Muallim Naci, Recaizade Mahmut Ekrem, Menemenlizâde Mehmet Tahir, Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin, Abdullah Cevdet, Tokadizâde

Şekip ve Adanalı Hakkı tevhidleriyle dikkati çeken şairlerdir. Tevhid geleneği II. Meşrutiyet'ten sonra Milli Edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerinde de ihmal edilmemiş, Mehmet Âkif Ersoy, Ali Ekrem Bolayır, Halil Nihat Boztepe, Enis Behiç Koryürek ve Orhan Seyfi Orhan tevhid tarzında şiirler yazmışlardır.³

Servet-i Fünûn dönemi, Türk edebiyatında batılı norm, şekil, hayal, imaj ve ifadelerin zirvede kullanıldığı, şiirimizin tamamen batılı bir hüviyet kazandığı bir devirdir. Servet-i Fünûn'un iki büyük şairi Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin hem teknik hem de muhteva açısından batı şiirinden çok istifade etmişlerdir. Fransız şiirindeki "vers libre"i (hür mısra) örnek olarak oluşturulan serbest müstezadın yanı sıra Fransız sembolist ve parnasyenlerinden etkilenecek sonnet ve terza rima gibi yeni nazım şekillerini Türk şiirinde başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Fikret ve Cenab devrin modern eğitim kurumlarında eğitim aldıktan sonra Türk şiirinin şekil bakımından değişmesinde, batı edebiyatlarından alınan yeni nazım şekillerinin kullanılmasında avangart bir rol üstlenmişlerdir.⁴ (Andı 1997:306) Her iki şair de Tanzimat'tan beri değişme/gelişme gösteren Türk edebiyatında Namık Kemal, Recaizâde Ekrem ve Abdülhak Hamid'den sonra önemli bir aşama olarak görülür ve Türk şiirinin Batılı formlarda en yoğun ve en kaliteli şiirlerini verirler. Fikret ve Cenab, sadece Türk şiirinin teknik ve muhteva bakımından Batılılaşmasındaki katkılarıyla değil, eski edebiyat geleneğiyle yazdıkları tevhidleriyle de dikkati çekerler. Fakat onların Servet-i Fünûn ve daha sonraki dönemdeki şairler üzerindeki derin tesirlerinin yanında bu yönleri fazla dikkate alınmamış ve incelenmemiştir.

Türk şiirinin Batılılaşmasında önemli katkıları olan Tanzimat ve bilhassa Servet-i Fünûn şairleri, Divan şiirinin tevhid geleneğini bu dönemde de devam ettirmişler ve İslâmî motifleri ve temaları şiirlerinde bolca kullanmışlardır. Bu, onların İslâmî inanç, ideal ve heyecanlarından değil, yaşadıkları muhitin sosyal, kültürel ve edebî atmosferinden tamamen uzaklaşmadıklarından kaynaklanır. Servet-i Fünûn

³ Recaizâde Mahmut Ekrem'in iki tane tevhid şiiri vardır. Abdullah Cevdet'in "İkinci Tehlil-i Tevhîd-âmiz", Tokadizâde Şekip'in "Vahdet", Adanalı Hakkı'nın *Tevhid-i Nâmiyenâhi*, Mehmet Âkif'in "Tevhid yahut Feryâd", Ali Ekrem'in "Askerin Tevhidi" ve "Nedimeciğin Tevhidi" ve Orhan Seyfi Orhon'un "Birlik" adlı şiirleri vardır.

⁴ Servet-i Fünûn döneminde en fazla sonnet yazan şairler Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin'dir. 1895 yılı sonuna kadar mecmualarda yayımlanan toplam 11 sonenin sekizi Cenab Şahabeddin'e, biri de Tevfik Fikret'e aittir.

edebiyatının ve modern Türk şiirinin teşekkülünde büyük katkıları olan Tevfik Fikret ve Cenab Şahabeddin bütün Batılı cephelerine rağmen “Tevhîd” türünde de başarılı örnekler vermişlerdir. Cenab’ın –biri yarım kalmış- iki, Fikret’in de iki tevhidi vardır. Fikret ile Cenab’ın tevhidlerini zaman bakımından mukayese ettiğimizde her iki şairin manzumelerinin Servet-i Fünûn döneminde yayımlanmadığı görülür ki zaten bu tarz şiirler gerek konu gerekse şekil bakımından Servet-i Fünûn edebiyatından çok farklı özellikler taşımaktadır. Fikret’inki Servet-i Fünûn’dan önce Cenab’ınki ise Servet-i Fünûn’dan sonra yayımlanmıştır. Fikret’in tevhidlerinden ilki 1885’te *Tercüman-ı Hakikat*’te ikincisi ise 1891’de *Mirsâd* mecmuasında çıkmıştır. Cenab’ın ise ilki *Servet-i Fünûn* dergisinin kapatılmasından 15 yıl sonra 1916 yılında *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*’nda yayımlanmış, ikincisi ise herhangi bir yerde yayımlanmamış, yarım kalmış bir tevhiddir.

Cenab Şahabeddin’in Tevhidleri

Servet-i Fünûn şiir estetiğinin teşekkülünde önemli yeri olan Cenab Şahabeddin, yenileşme devri Türk edebiyatında Ekrem ve Hâmid’dan sonra önemli bir merhale olarak görülür. Şiirimizin Batılı bir hüviyet kazanmasında onun payı yadsınamayacak kadar büyüktür. Mekteb-i Tıbbiyye’yi bitirdikten sonra tıp tahsili için devlet tarafından Fransa’ya gönderilen Cenab, burada Fransız şiiriyle karşılaşmış ve parnasyenlerin tesirinde kalmıştır.⁵ (Uşaklıgil 1987: 423, 463) Yurda dönüşüyle birlikte Türk şiirinde yeni şekil ve konular ilk defa onunla birlikte Türk şiirine girmiştir. Cenab, Tanzimat nesli gibi eski eğitim kurumlarında değil, bilakis diğer Servet-i Fünûncular gibi yeni açılan modern eğitim kurumlarında tahsil görmüştür. Batılı uzman ve öğretmenlerin çalıştığı ve Avrupaî fikirlerin yaygın olduğu Tıbbiyeyi bitirdikten sonra pozitivist, materyalist düşüncelerin hâkim olduğu 19. Yüzyıl Fransa’sında yüksek tahsil yapmıştır. Cenab, Avrupa’da tahsil döneminde Fikret’in Robert Kolej’de geçirdiği ölçüde bir irtidat (apostasy) ve akültürasyon (acculturation) yaşamasa da gerek edebî ve felsefî fikirleri gerekse yaşayışıyla modern ve yeni bir tiptir.⁶ (Karaosmanoğlu 1969: 188-191)

⁵ Halit Ziya, Cenab’ın Fransa’daki tahsili sırasında kendisini sadece tıp alanında yetiştirmediğini Quartier Latin’deki düşünce ve sanat hayatını da ciğerlerine kadar çektiğini hatta Montparnasse’da edebiyat ve sanat derneklerine iştirak ettiğini ve Fransızca şiirler bile yazdığını söyler.

⁶ Yakup Kadri, Cenab Şahabeddin’le ilk kez İskenderiye’den İzmir’e gitmek için bindiği Hidiviyye vapurlarının birinde karşılaşır ve Hac mevsiminde salgın hastalıklara karşı alınan tedbirleri teftiş için Cidde’ye gelen ve şimdi görevinden dönen Cenab hakkındaki ilk intibalarını şöyle anlatır: “Sırtında bonjur biçimi tırşe kumaştan ceket, ayaklarında fiyangolu rügan iskarpinleri ve başında, kenarlarından kumral saçlarının perçemleri fişkırın hafifçe yana eğik koyu renk, yumuşak fesiyle önünden gelip geçişini seyrettiğim iki dirhem bir çekirdek adamı şiir ve edebiyat

Bu yüzden yurda döndükten sonra yazdığı şiirlerle dekadanlık tartışmalarının merkezindeydi ve eski edebiyat taraftarlarının hücumuna en fazla uğrayan isimdi. Sanatkâr kişiliğinin yanı sıra Cenab Şahabeddin hem edebî anlayışı hem de siyasî tercihlerinden dolayı her devirde tartışmaların merkezinde olmuştur. Ahmet Midhat Efendi'yle giriştiği dekadanlık tartışmalarından muvaffakiyetle çıksa da daha sonraki dönemlerde zamanın ruhunu (zeitgeist) okuyamadığı için gerek Milli Edebiyat taraftarlarıyla gerekse Kuvâ-yı Milliye taraftarlarıyla girdiği mücadelelerden hayal kırıklıklarıyla ayrılmıştır. Profan bir şair olan Cenab, bilhassa ilk dönem şiirlerinde siyasî, içtimaî ve dinî konulara hemen hemen hiç yer vermez. Devrin şartlarının tesiriyle 1916 yılından itibaren klasik edebiyat geleneğinin devamı mahiyetinde dinî muhtevalı bazı tevhid ve münacatlar yazar. Hasan Akay, Cenab'ın geç dönemlerde Servet-i Fünûn şiirinin şekil ve konularından uzaklaşıp eski şiirin nazım şekillerine dönmesini ve dinî şeylerde teselli arayıp bulamamasını yaşanan çeşitli hayal kırıklıklarına bağlar. (Akay 1998: 265-266) İnci Enginün ise Cenab'ın II. Meşrutiyet'ten sonra tevhid ve münacat tarzı dinî muhtevalı şiirler yazmasını ve münacatlarında yaratıcıyı aramasını Rıza Tevfik'le olan yakın dostluğuyla ilişkilendirir. (Enginün 2012: 556)

Cenab Şahabeddin'in ilk tevhîd manzumesi Servet-i Fünûn topluluğunun dağılmasından hayli zaman sonra 18 Kasım 1916'da *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, 'nda yayımlanır. Şiirin yayımlandığı tarih oldukça ilginçtir. 1916 yılı, I. Dünya Savaşı'nda kuvvet dengelerinin Osmanlı Devleti aleyhine döndüğü, Doğu cephesinde Erzurum, Muş, Bitlis, Erzincan ve Trabzon'un Rus ordularının işgaline uğradığı, Güney cephesinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in ayaklandığı, Arap isyanlarının baş gösterdiği, maddî ve manevî buhranların milleti ümitsizliğe düşürdüğü bir yıldır. I. Dünya Savaşı'nın bu hengameli günlerinde savaş, açlık, sefalet ve isyanlarla uğraşan Osmanlı Devleti çok sıkıntılı günler geçirmekteydi. Savaşın yıkımları şair ve aydınları da derinden etkiliyordu. Şiirlerinde siyasî ve içtimaî meselelere yer vermeyen Abdülhak Hâmid Tarhan (İlham-ı Vatan, 1918), Fâik Âli (Elhan-ı Vatan, 1917), Süleyman Nesib ve Nigâr Hanım (Elhan-ı Vatan, 1916) gibi pek çok şair/şaire devrin atmosferinden dolayı millî, dinî ve vatanî konularda hamasî şiirler yazıyorlardı. Cenab'ın, yukarıdaki tevhidini de bu çerçevede içinde düşünmek gerekir. Zira Cenab'ı yakından tanıyan Yakup Kadri,

dışında bundan başka bir işe layık bulmazdım... O zamanın modasına göre en son model plastron boyunbağı ve elinde tuttuğu Calmann Levy basımevinin sarı kaplı kitabıyla Cenab Şahabeddin Bey âdeta bir Paris havası taşıyor gibiydi. Zira ben, o çeşit boyunbağlarını yalnız Robert de Montesquiou ya da Edmond Rostand gibi şıklığa düşkün monden şairlerin edebî dergilerde çıkan resimlerinde görmüştüm. Calmann Levy'nin sarı kaplı kitaplarına gelince bunlar ileri edebiyat cereyanlarının yayınlarıydı."

onun millî, dinî ve vatanî herhangi bir his taşımadığını, toplumu ilgilendiren siyasî ve içtimaî meselelere ilgi duymadığını, kozmopolit ve inkârcı bir tabiatı olduğunu söyler. (Karaosmanoğlu 1969: 212) Cenab'ın bu tevhid manzumesini hangi sebepten ve hangi şartlar altında yazdığını bilmiyoruz. Fakat şurası muhakkak ki savaşın bütün hararetiyle devam ettiği bu yıllarda dönemin önde gelen şairlerinin bir kısmı kendi arzularıyla bir kısmı da Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın isteğiyle dinî, millî ve hamasi konularda “*zabitan ve asakiri teşvik ile teşyi edecek asar-ı edebîyye*” yazmaktaydı.⁷ Cenab'ın tevhidinin Enver Paşa'nın emriyle ya da lütuf ve ihsana mazhar olmak arzusuyla yazılmış olduğunu ispatlayacak elimizde her hangi bir delil olmadığı için bu tevhid manzumesinin yazılmasındaki en önemli sebep olarak devrin atmosferini gösterebiliriz.⁸

Tevhid

Varsın sen İlahî, yine varsın, yine varsın:
Aklımda, hayâlimde ve hissimde yaşarsın..

Her yer dolu zâtınla, sıfâtınla İlahî,
Zâtın da, sıfâtın da⁹ senin nâmütenâhî...

Kalbinde birer katredir eb'âd ile evkât;
Titirer nabazânınla şerâyîn-i mesâfât.

Kuvvet bir elinde ve anâsır bir elinde;
Mi'mârı elindir ebedin de, ezelin de..

Şi'rin dü cihandır, kelimatın bütün ecrâm;
Her jâle-i sun'un bana¹⁰ bir kulzüm-i ilhâm..

⁷ I. Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği o günlerde açlık, sefalet ve hastalığa maruz kalan genç zabıt ve askerlerin protesto ve feryatları karşısında Harbiye Nazırı Enver Paşa, ordunun kuvve-i ma'nevîyesini yükseltmek için Mehmet Emin Bey'in şiirlerini bastırıp kıtalara dağıttırır. Abdülhak Hamid Tarhan'a İngiltere aleyhinde bir kitap yazdıtırıp 4000 lira para verir. Ayrıca Abdülhak Hâmid, Cenâb Şahabeddin ve Süleyman Nazif'i Harbiye Nezaretine çağırır ve kendilerinden “vasi ücret mukabilinde hamasi şiirler” ve Rıza Tevfik'ten de hamasi destanlar yazmasını talep eder. Rıza Tevfik, yazacağı destanlar karşılığında kendisine 30000 lira ödeneceğini daha sonra öğrenir. (Rıza Tevfik 1949: 11; Rıza Tevfik 1993: 139-140.)

⁸ Enver Paşa'nın şairlerden hamasi şiirler talep etmesi 1917 yılında –Cenab'ın tevhid manzumesinin yayımlanmasından bir yıl sonra- vaki olmuştur. (Rıza Tevfik 1949: 11) 1916 yılında ve daha öncesinde Cenab'dan ya da devrin diğer şairlerden gizli veya açık buna benzer bir talep olup olmadığıyla ilgili elimizde net bir bilgi yoktur.

⁹ “Zatın gibi sun'un da” (üstü çizilmiş)

¹⁰ “Her katre-i fikrin bize” “Her şebnem-i nurun bize” (üstü çizilmiş)

Rûhumda, dimâğımda ve kalbimde yaşarsın;
Varsın sen İlahî, yine varsın, yine varsın...
(Cenab Şahabeddin 1332: 67)

Bu tevhid, Cenab'ın şiirleri içinde en fazla dinî his ve heyecanları dile getirdiği şiiridir. Şiirin başlangıcındaki “var” kelimesinin tekrarı Ziya Paşa'nın tevhidinin ilk mısraını hatırlatır. Ziya Paşa da *Harabat Mukaddimesi*'ne aldığı *Tevhid*'ine

“Ey varlığı, varı var eden var
Yok yok, sana yok demek ne düşvâr!

Der her şeyin lisânı her gâh
Allah! Allah! Allah! Allah!”

diye başlamıştır. Her iki tevhid arasında gerek kelime tekrarları gerekse muhteva açısından benzerlikler vardır. (Ziya Paşa 1291/1875: 1) Cenab, *Tevhîd* manzumesinin ilk mısraında, bir ifadenin mısra başında ve sonunda tekrarlanması olarak ifade edilen *symploce*'a yer vermiştir. Bu tekrarlarla şâir, Allah'a (cc) olan inancını tekrar be tekrar ikrar etmektedir. Üslup ile muhteva arasında tam bir korelasyon vardır. Cenab, Allah'ın (cc) mevcudiyetini vurgulamak için “*Varsın sen ilahi, yine varsın, yine varsın*” mısraında tekrar sanatına baş vurmakla kalmamış bu ifadeyi şiirin ilk ve son beyitlerinde nakarat olarak da tekrarlamıştır.

Cenab'ın, şiire Allah'ın (cc) varlığıyla başlamasının pek çok sebebi olabilir. Akla ilk gelen sebep materyalist felsefenin hayata hâkim olduğu bir sırada şairin maneviyata olan inancını ifade etme arzudur. İkincisi ise I.Dünya Savaşı'nda cephelelerdeki durumun 1916'dan itibaren İtilaf Devletleri lehine gelişmesi ve bu sırada şairin tüm olumsuzluklara ve yokluklara rağmen ümidini ve Allah'a (cc) olan itimadını kaybetmemesidir. Maddî ve manevî yoklukların yaşandığı ve esbabın tamamen sukut ettiği bir anda şair, müsebbib'ül-esbab olan Allah'ın (cc) varlığında teselli arar ki bu bize Âkif'in “Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar/ Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var” mısralarını çağırıştır. Şairler, şiirlerinde gerek şiirin tesir gücünü arttırmak gerekse farklı imaj ve hayaller oluşturmak için varlık-yokluk ve karanlık-aydınlık gibi zıtlık ifade eden kavramları sıklıkla kullanırlar. Bu şiirde maddî yokluklar karşısında Allah'ın (cc) varlığına olan itimad, sadece şairin inancını değil bir teselli de ifade etmektedir.

Şiirde Allah'ın (cc) sonsuz olan zatının ve sıfatlarının kâinatı kapladığı, yegâne güç ve kudret sahibinin, ezel ve ebedin yaratıcısının Allah (cc) olduğu anlatılır. Cenab, üçüncü beyitte

“Kalbinde birer katredir eb’âd ile evkât;
Titirer nabzânınla şerâyîn-i mesâfât. 11”

diyerek şiirde beşerileştirmeye (humanisation) gider. Cenab-ı Hakkı (cc) sanatkâr bir şaire benzetir ki iki dünyanın Allah’ın (cc) yazdığı bir şiir olduğunu, yerdeki ve gökteki ecramin ise bu şiirin kelimeleri olduğunu, Allah’ın (cc) yarattığı her sanat eserinin kırağısının bile kendisi için ilham denizi olduğunu söyler. Cenab, şiirinde mutlak bir acziyeti ifade etmekle birlikte ilhamını gerçek âyâtan değil gâiplerden aldığını ifade eder. Hasan Akay, şairin Allah’ın (cc) varlığı ile ilgili şüpheleri olduğunu ve bu tip ifadelerin onun deist dünya görüşünden kaynaklandığını söyler. (Akay 1998: 443)

Cenab’ın dinî içerikli şiirlerinden olan münacatlarında da Allah (cc) karşısında septik bir tavır aldığı görülür ki bu, onun münacatlarının divan şiirindeki münacatlardan ne kadar ayrıldığını gösterir.¹² (Ertaylan 2011: 732-733) Zeki, bilgili ve kültürlü bir şair olmasına karşın Allah (cc) ve din karşısında müstehziyâne bir tavır takınan Cenab’ın hayat ve meseleler karşısındaki en bariz özelliği şüpheciliğidir. Sadettin Nüzhet Ergun, onun hakkında “Esasen Cenab daima şüphe içinde yaşardı. Onun en büyük zâfı maddî, manevî her hususta reybî oluşudur.” der. (Ergun 1935: 86) Cenab Şahabeddin Güneş’te çıkan “İsmail Habib Bey’e” adlı yazısında bu şüpheciliğini şöyle ifade eder.

“Bendeniz dimağımı bin bir hakikat beldesinde şehremini imiş gibi kesmece harekete mümkün değil yatıramadım. Fikirlerim “Belki” namında bir emir kabul etmişler. “Belki” bana rükûdetle tebessüm eden bir sîmâ-yı ma’bûd gibi gelir. Muammayî nazarıyla her tefekkürde karşıma çıkan Behlül odur. Beşerin tarih-i nazariyyatını düşününce hatta müsellemler hakikatların yanına da bir “Belki” koymayı vacibe-i basiret tanıyorum. En ziyâde emin olduğum hayatım bile bence bir milyon “Belki” arasında bir kaza-yı uzvîdir. Hayatta ilmimi her neye taksim etsem bakıyorum ki “Şüphe” adlı ve müteaddit haneli bir kesir kalıyor. Bu cihetle her “Evet”ime ve her “Hayır”ıma gizli ve sarîh bir hayli “Belki” karışır...” (Cenab Şahabeddin 1927: 2)

Cenab’ın bu septik tavrı ölüm karşısında takındığı tavırda da görülür. Öte âleme tam manasıyla inanmamış olan şair, öldükten sonra

¹¹ Uzaklıklar ve zamanlar senin kalbinde birer katredir. Mesafelerin atardamarları nabzının atmasıyla titirer.

¹² İsmail Hikmet Ertaylan, Cenab’ın münacatının hem mabûd hem de âbidi tehzil ve tezyif eden Hayyamvârî bir satir nümunesi ve içtimaî bir hicviye olduğunu söyler.

ceheneme gitmekten değil, yok olmaktan yani hiç bir yere git(e)mekten korkar. (Ortaç 1963: 27)

Cenab, bu tevhid şiirinde her şeyin Allah'tan (cc) bir parça olduğu ya da Allah'ın (cc) bütün kâinatın ruhu olduğunu savunan panteizmin tesirindedir.¹³ (Şemseddin Sami 1322/1904: 1616) Cenab'ın şiirlerinde saf İslâm itikadından ziyade mistisim ve panteizmin tesirleri daha belirgindir. (Okay 2011: 140) Zira Panteistler de İslâm tasavvufundaki bazı vahdet-i vücütçular gibi “heme ezost” (Herşey ondandır.) yerine “Heme ost” (Her şey odur) derler. Şiirde kâinatı veya onun bazı parçalarını Tanrı gibi algılama fikri panteist dünya görüşünden kaynaklanır. Cenab'ın bu tevhidi, panteist düşünceler taşıması ve Allah'ı (cc) beşerileştirmesi yönüyle klasik tevhidlerden ayrılır.

Cenab'ın tevhidi şekil bakımından da klasik edebiyattaki tevhidlerden oldukça farklıdır. Klasik edebiyatta tevhidler kasidenin bir türüydü ve kafiyelenişi aa, ba, ca, da... şeklindeydi. Cenab'ın tevhidi beyitlerle yazılmış fakat aa, bb, cc, dd tarzında mesnevi nazım şekliyle kafiyelenmiştir. Şairin her iki tevhid şiiri de aruzun hareketli ve ahenkli kalıplarından olan ve genellikle kaside ve gazelerde kullanılan mef'ülü mefâ'îlü mefâ'îlü fa'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Bu tevhid manzumesini, gerek klasik tevhidlerden gerekse şairin diğer şiirlerinden ayıran diğer bir özellik de kullanılan dilin oldukça sade olmasıdır. Cenab'ın şiiri, dil, ifade ve üslup açısından Fikret'in tevhidlerine ve klasik edebiyattaki tevhid örneklerine göre çok daha sadedir. Bunda Milli Edebiyat döneminin etkisini göz ardı edemeyiz. Bu sırada Ziya Gökalp hayattaydı ve Milli Edebiyatçılar en verimli dönemlerini yaşıyordu. Şiirin dilindeki diğer dikkat çekici özellik ise şairin kendi mesleki terminolojisini şiire sokmasıdır. “Emrâz-ı cildiye” doktoru olan ve memleketin çeşitli yerlerinde karantina hekimliği ve sıhhiye müfettişliği yapan Cenab, hayata kendi mesleğinin adesesinden bakar ve şiirlerinde tıbbî terim ve kavramları sıklıkla kullanır. Bu şiirde “nabazân”, “şerâyin-i mesafât” gibi tıbbî terimleri kullanır. Şiirde Servet-i Fünûn'da sıklıkla karşılaştığımız saat-i semenfâm, çeng-i müzehheb, nay-i zümürüt'e benzeyen “şerâyin-i mesafât”, “jale-i sun” ve “külzüm-i ilham” gibi ilginç tamlamalarla da karşılaşırız. Şair şiirde s, n, d, seslerindeki aliterasyonla ve “de, da”yı bazen ek bazen de bağlaç şeklinde kullanarak ahengi yakalamaya çalışmıştır. Ayrıca Servet-i Fünûn şairlerinde sıklıkla görülen hayal-hakikat tezdadı bu şiirde “akıl x hayal, his”, “ebed x ezel”, “ruh x dimağ” kelimeleriyle karşımıza çıkar.

¹³ Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Fransevî*'de “hikmet-i işrakıyye” ve “vahdet-i mutlaka” olarak tanımladığı pantheism, bütün kâinatı bir Tanrı olarak görmektedir.

Cenab'ın ikinci tevhidi ise şairin hayatındayken yayımlanmamış ve yarım kalmış bir manzumedir ki daha sonra Mehmet Kaplan ve öğrencileri tarafından hazırlanan *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* adlı kitapta yayımlanmıştır. (Cenab Şahabeddin 1984: 448)

Tevhid
Birleştirerek sâniyeyi sâniyelerle
Verdin sıfat-ı nâmütenâhîyi zamâna!

Bâzen duyarım savtını vicdânım içinde,
Kalbimde irâdâtını¹⁴ bâzen ederim his

Destinden akar fikrimize felsefe, din, fen

Birlikte yaşar dûzah u cennet¹⁵ avucunda
Destinde erir, birleşir ezdâd ile ezdâd!
Rahmin bir ucunda, gazabın diğerk ucunda
Âlemde irâdenle doğar¹⁶ nağme vü feryâd!

Tomar V, s.4

Bu tevhid manzumesinde Cenab, klasik tevhidlerde olduğu gibi Allah'ın (cc) varlığını ve birliğini ispata kalkışmaz. Cenab, Allah'ın (cc) sadasını vicdanında duyar ve arzularını kalbinde hisseder. İlmin en önemli şubelerinden ve terakkinin en esaslı âmillerinden olan felsefe, din ve fennin dest-i ilâhîden fikrimize ve zihnimize aktığına yani mevhibe-i rabbanî olduğuna inanır ki bu, bir ölçüde onu mutasavvıfların vehbî ilim dedikleri noktaya yaklaştırır. Halbuki şairin yaşadığı devirde pozitivist materyalist felsefenin tesirinde akıl tek miyar; his, ilham ve vahiy sadece bir safsata olarak görülmekteydi. Salt bu şiiri göz önünde bulundurduğumuzda bile Cenab'ın millî ve dinî duyguların tesirinde olduğu görülür.

Şair, bu şiirde tevhidi zıtlıklarda arar. Cennet ve cehennemin onun avucunda birlikte yaşadığını, zıtlıkların onun dest-i kudretinde eriyip birleştiğini, rahmet ve gazabın ayrı uçlarda olduğunu, kâinattaki nağme ve feryadın onun “kün” emrine bâdî olduğunu söyler. Cenab-ı Hakkın evvel-ahir, zahir-batın gibi esmasındaki sıfatlar onun varlığına ve birliğine münafî olmadığı, bilakis tevhidi teyit ettiği gibi icraatındaki zıtlıklar da yani cenneti-cehennemi, güzelliği-çirkinliği, zulmeti-ziyayı harareti-burudeti, hidayeti-dalaleti ve lezzeti-elemi yaratması, gazabı ya da rahmetiyle muamele etmesi de tevhidi ispat eder.

¹⁴ “Bâzen bulurum” (çizilmiş)

¹⁵ “âb ile âteş” (çizilmiş)

¹⁶ “Doğar emrin ile” (çizilmiş)

Allah'ın (cc) zati sıfatlarından kıdem ve bekâ yani başlangıcının ve sonunun olmamasıdır ki şair bu şiirde “verdin sıfat-ı nâmütenâhîyi zamana” diyerek Allah'ın (cc) sonsuzluk sıfatını zamana verdiğini söyler ki bu noktada şair, İslâm itikadından kısmen uzaklaşır.¹⁷ Zira Kuran-ı Kerim,

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (۲۶) وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (۲۷)○

“Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. (26) Yüce ve iyilik sahibi Rabbinin zâtı bâkidir.” (Rahman: 26-27) (Yazır 1996: 531) derken Allah (cc)'dan gayri her şeyin fani olduğunu, zamanın da fani olduğunu söyler. Zamanın sonlu ya da sonsuz olması Batılı filozoflar ve İslâm kelamcıları tarafından uzun zaman tartışılmış, İbni Sina gibi İslâm âlimleri Aristocu bir bakış açısıyla zamanın sonsuzluğuna kâil olmuşlardır. 20. Yüzyıla kadar bilhassa batıda pozitivist materyalist aydınlar bu düşüncüyü savunmuşlardır.¹⁸ (Yazır 1996: 500; Keklik 1996: 87) 20. Yüzyılda evrenin genişlemesi (The Expanding Universe) ve Büyük Patlama (Big Bang) teorileriyle zamanın sonlu olduğu ortaya konmuştur.¹⁹ (Brisson-

¹⁷ Tanzimat döneminde “Batı romantizminin tesiri ile eskiden ayrı, tabiatın seyriinde Allah'ı (cc) arayan yeni bir panteizm vücuda gelmiş, bilhassa gökyüzü, yıldızlar âlemi bu görüş içinde önemli bir yer almıştır. Pascal'a, ‘yıldızların sonsuzluğu beni ürpertiyor’ dedikten dikkatten sonra yaygın hâle gelen gökyüzündeki sonsuzluk ve bu sonsuzluğun içindeki mükemmel nizam fikri, Tanzimat sonrası devrede yazılmış tevhidlerde, Şinasi'nin *Münacat*'ı ile başlayarak, bu konuda yazılmış şiirlerin muhtevasında yeni bir merhale olarak görülür.” Tanzimat'tan sonra yazılan tevhidlerde şairlerin kâinat karşısındaki hayreti aceze değil, hayranlığa dönüşür. Bu yeni tarz tevhidlerde materyalist felsefenin inkarcılığına karşı Allah'ın (cc) varlığını ispat kaygısı vardır ve tesadüf nazariyesine karşı kudret ve irâde-i ilâhiyye (irâde-i külliyye) fikri ileri sürülür. (Birinci 2000: 63, 67)

¹⁸ İslâm kelamcıları, materyalistleri mutlak zaman kavramına inandıkları için “Dehriyyun” ve İslâm akaidinden uzaklaştıkları için “Melâhîde” (atheist) ya da “Zenâdika” olarak tesmiye etmişlerdir. Zamana uluhiyet veren dehriyyun için Kuran-ı Kerim, inkarcılar ifadesini kullanır. Çünkü onlar, ölümü ve dirilmeyi zamanın geçişine hamleler ve ba'si (yeniden dirilme) inkar ederlerdi. “Hem dediler ki: O hayat ancak bizim şu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder. Halbuki bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannederler.” (Casiye: 24)

¹⁹ Amerikalı astronom Edwin Hubble, 1929 yılında dev bir teleskopla gökyüzünü incelerken yıldızların ve galaksilerin aynen şişen bir balondaki noktalar gibi sürekli olarak birbirinden uzaklaştığını ve evrenin genişlediğini (The Expanding Universe) keşfetti. Böylece zamanda geriyeye doğru gidildiğinde evrenin tek bir noktadan ibaret olduğu ve 17 milyar yıl önce meydana gelen büyük patlama (Big Bang) neticesinde evrenin sürekli genişlediği fikri gerçeklik kazandı. Bu düşünce, evrenin başlangıcı olduğunu ortaya koymakla kalmadı, materyalizmin “Evren ezeldir” fikrini de çürüttü. Kuran-ı Kerim, beşer karihasının ve ilminin ancak 20. Yüzyılda ispat ettiği bu ilmi hakikati on dört asır evvel ifade etmişti. “Biz göğü büyük bir kudretle bina ettik ve şüphe yok ki biz onu genişletmeye de mâlikiz.” (Zariyat: 47) “O küfredenler görmediler mi ki gökler ve yer bitişik idiler de biz onları ayırdık. Canlı olan her şeyi

Meyerstein 1995: 105; Taslaman 2003: 35-44; Chown 2013: 31-32; Yazır 1996: 323, 521) Cenab'ın zamanın sonsuzluğuna inanması, şairin devrin tarz u telakkilerinden kaynaklanır ve şairin 19. Yüzyıl Avrupasının fikirlerine sahip olduğunu gösterir. Bu şiir, şekil bakımından olmasa da muhteva, konuyu ele alışı tarzı ve yeni Avrupaî fikirler taşıması yönüyle devrin ve şairin dualitesini yansıtır ve bu yönüyle klasik tevhidlerden ayrılır.

Cenab'ın diğer tevhid manzumesinde olduğu gibi bu tevhidde de ilahî olanı beşerileştirme söz konusudur. Fakat şiirde geçen Allah'ın (cc) sesi, eli ve avucu ifadelerini müşebbihe gibi gerçek ve sathî anlamlarıyla değil, İslâmî terminoloji'deki anlamlarıyla birlikte düşünmek gerekir. "Sada-yı ilahî", "savt-ı ilahî", "dest-i ilahî", "kabza-i tasarruf" ve "yedullah" kelimeleri İslâm kültüründe gerçek anlamlarından çok farklı ve geniş anlamlara sahiptir. Mesela *Kurân*'da geçen "yedullah" ifadesi Arapçada ve daha sonra İslâmîyet'in kabulüyle birlikte Farsça ve Türkçe'de de Allah'ın (cc) kudreti ve inayeti anlamında kullanılmıştır.²⁰ (Yıldırım 2002: 464)

Cenab'ın her iki tevhid manzumesi de şairin dinî duygularını ve inancını yansıtmasının yanı başında mistik panteist duygular taşıması ve ilahi olanı beşerileştirmesi yönüyle klasik tevhidlerden ayrılır. Şairin aldığı tıp eğitimi, yaşayışı, muhiti ve Avrupa'da karşılaştığı düşünceler onun fikir ve duygularının teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır. Cenab'ın her iki tevhidinde de beşerileştirmeye gitmesi, parnas akımın her şeyi bir tablo gibi görme arzusuyla yakından ilgilidir.

Tevfik Fikret'in Tevhidleri

Tevfik Fikret, fikirleriyle olduğu kadar sanatıyla da hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra büyük tartışmaların merkezinde olmuştur. Fikret, Servet-i Fünûn edebiyatının önemli şairlerinden biri olduğu gibi batıcılık akımının da en önde gelen temsilcilerinden biriydi.

sudan yaptık. Hâlâ inanmıyorlar mı?" (Enbiya: 30) Ayrıca Albert Einstein'ın 20. Yüzyılın başlarında ortaya attığı zaman ve uzaklık kavramlarının göreliliğini savunan izafet teorisi (The Theory of Relativity) de bu gerçeği açıklamaktaydı. "Evrenin Genişlemesi", "Büyük Patlama" ve "İzafet Teorisi" maddenin ve zamanın bir başlangıcı olduğunu, başlangıcı olan bir şeyin mutlaka sonunun da olması gerektiği gerçeğini ortaya koydu. Dolayısıyla sonsuz mutlak bir zamandan bahsetmek artık bilimsel olarak mümkün değildir. Zaman, izafi ve itibardır. Mekanın çapı ve hareketiyle kâimdir. Mekanın kalkmasıyla birlikte zaman da ortadan kalkar.

²⁰ Yed (El) kelimesi, Arapça'da yed-i beyza (keramet, harikulade ahval), yed-i emin (güvenilir kimse), yed-i kudret, yed-i tula (büyük ilim, geniş nüfuz ve vukufiyet) gibi deyimlerde gerçek anlamından başka anlamlarda kullanılmıştır. Kabza (avuç) kelimesi de tam hakim olma anlamında kullanılır. Zümer suresi 67. Ayette "Halbuki bütün bir dünya kıyamet günü O'nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir." der.

Şairin, sadece Servet-i Fünûn dergisine katıldıktan sonraki hayatını göz önüne alarak onun sanatı ve fikirleri hakkında bir çıkarım yapmak Tevfik Fikret'i bir bütün olarak algılamamızı engeller.²¹ (Kaplan 2011: 59-60)

Tevfik Fikret, Batı şiiriyle ve düşüncesiyle karşılaşmadan önce tamamen geleneğin tesirindeydi. Fakat bu tesir, şuurlu ve ihtiyarî bir yöneliş değil, tamamen içinde bulunduğu muhitin ve devrin şartlarından kaynaklanıyordu. Mehmet Kaplan, Fikret'in 1880-1890 yılları arasında öğrencilik yıllarının mahsulü olan ilk şiirlerinin tamamen taklit ve nazirelerden ibaret olduğunu söyler ve bu devre ait şiirlerini a.Divan edebiyatı tesirinde, b.Muallim Naci, Muallim Feyzi ve Şeyh Vasfi tesirinde ve c.Hamid-Ekrem'in tesirinde yazılanlar olmak üzere üç gruba ayırır.²² (Kaplan 2011: 68-69; Okay 1992: 50)

Fikret'in Servet-i Fünûn'dan önce çeşitli mecmualarda çıkan dinî ve patromonyal şiirlerini de bu çerçeve içinde mülâhaza etmek gerekir.²³ (Ertaylan 1965b: 3-4) Tevfik Fikret'in *Servet-i Fünûn*'dan önce yayımlanmış iki "tevhid"i vardır.²⁴ (Ertaylan 1965a: 27-28) Bunlar şairin edebî hayatının ilk devresi olan 1882-1894 yıllarına ait manzumelerdir ki kullanılan dil, üslup ve ifade kalıpları bütünüyle eski edebiyatın izlerini taşır.²⁵ (Akyüz 1947: 157-159) Fikret'in yazdığı ilk tevhîd şiiri *Mirsad*'dan önce 14 Rebiyülevvel 1302/1 Ocak 1885'te 1965 sayılı *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkmış bir manzumedir ki ilk defa Kaya Bilgegil

²¹ "Fikret hakkında hüküm verenler, kanaatime göre zamana ve insana tesir eden âmillere dikkat etmemişlerdir. Onlar şairi hayat ve sanatının en son merhalesinde alıyorlar ve onun daima böyle olduğunu sanıyorlar. Fikret'in de hayatında her insan gibi bazı merhalelerden geçtiğini düşünmüyorlar. Fikret onlara âdeta daha doğuştan son hüviyetinin vasıflarını haiz olarak görünüyor."

²² Orhan Okay da Tevfik Fikret'in, edebî hayatının ilk devresinde önce Şeyh Vasfi, Muallim Feyzi, Muallim Naci'nin daha sonra da Hamid ve Ekrem'in tesirinde kaldığını söyler.

²³ Mekteb-i Sultanî'de öğrenciyken ilk şiirlerini yazmaya başlayan Tevfik Fikret, farsça hocası Muallim Fevzi Efendi'nin tavassutuyla ilk şiirlerini *Tercüman-ı Hakikat* ve diğer mecmualarda yayımlatmıştır. Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra *Mirsad*'da -7. sayısından itibaren- Mehmet Tevfik imzasıyla manzumeleri yayımlanmıştır.

²⁴ Bu tevhidlerin ikisi de Mehmet Tevfik adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca Fikret'le yakın dostluğundan dolayı şairle ilgili kanaatlerinde oldukça subjektif ve indî mülâhazalar serdeden İsmail Hikmet Ertaylan, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 tarihinde 5 numaralı *Malûmât*'ta çıkan isimsiz bir tevhid manzumesinin de kayd-ı ihtiyat ile Tevfik Fikret'e ait olduğunu söyler. Fakat İsmail Hikmet'in iddiasından başka bu tevhidin Fikret'e ait olduğunu gösterecek herhangi bir kanıt yoktur.

²⁵ Kenan Akyüz, Tevfik Fikret'in bu dönemde Fitnat Hanım, Şeyh Galip ve Nedim'in tesirinde kaldığını ve zamanının tanınmış şairlerinden Şeyh Vasfi, Muallim Naci ve Mekteb-i Sultanî'deki Fars edebiyatı muallimi Feyzi Efendi'yi taklit ettiğini ve onların şiirlerine nazireler yazdığını söyler.

tarafından *Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri* adlı kitapta neşredilmiş ve fazla meşhur olmamıştır. (Bilgegil 1970: 48)

Tevhîd

Ey meh-i enver-i sipîhr-ârâ
Lem'a-i rahmet-i Cenâb-ı Hudâ

Zulmet-i şeb dokundu sevdâma
Merhamet kıl şu kalb-i şeydâma

Sevmiyor zulmeti dil-i zârım
Olsa nûrun olur meded-kârım

Neye eylersen istitâr eyle
Bezm-i deycûru ihtiyâr eyle

Eyle karşımda nâzikâne hırâm
Eylesin tâ ki tende cân ârâm

Sana âşık mıyım neyim bilmem
Olamam bir dakika görmezsem

Görün artık bu ihticâb yeter
Kapladı âlemi zalâm-ı keder

Açıl ey mâh-tâb açıl da görün
Bürünürsen de ebre sonra bürün

Gark edüp nûr zîr ü bâlâyı
Âşkâr eyle hüsn-i Leylâ'yı

Kudret-i Zât-ı Hakk'ı yâdettir
Halka tenvîr-i i'tikâd ettir

Olup 'âlem-fürûz dîdârın
Yümmde mevc ursa aks-i envârın

Vech-i dildârı eylesen tasvîr
Görse cân nûr-ı Hakk'ı sûret-gîr

Bâğ u gülzâra in'itâf etsen
Hep çiçeklerle i'tilâf etsen

Kûh u sahrâ garîk-ı nûr olsa
Arz-ı muzlim nazîr-i Tûr olsa

Buna hayrân olup da rûh-ı Kelîm
Dese ey Rabb-i Zü'l-Celâl-i Azîm

Bu ne hayret-fezâ sanâyi'dir
Bu nasıl dil-rübâ bedâyi'dir.

Bu ne bî-hadd ü intihâ kudret
Bu ne bî-intihâ vü had hikmet

Kudretin aklı etmede hayrân
Hikmetin zihni kılmada velehân

Ey nazîr ü şerîksiz ma'bûd!
Kim bu ekvâna verdi böyle vücûd

Şebi revnak-pezîr eden kimdir
Mâhı cism-i münîr eden kimdir

Göge bu ahterânı kim saçmış
Ya bu şehrâh-ı feyzi kim açmış

Cümlesi sun'u dest-i makderetin
Bizlere bir yegâne âtîfedin

“Birsin ey bî-niyaz Hâlık bir!”
Olamaz akl birliğin münkir!

Bütün eşya güvâh vahdetine
Kim eder iştibâh vahdetine!

Çağlayan şu şelâle-i mesrûr
Ağlayan şu anâdil-i ma'zûr

Deşt ü kûhsâr u bahr ü âb-ı revân
Hep cemâdât ve cümle-i hayvân

Hâsılı âlem içre mevcûdât
Hep şuûnât cümle meşhûdât

Vahdet'in söylemektedir her an
Eyleyip işbu beyti vird-i zebân

“Ki yekî hest hîç nîst cüz-i O”
“Vahdehû lâ-ilâhe illâ Hû”

Tevfik Fikret'in bu ilk tevhid manzumesi Kaya Bilgegil tarafından bir kaç yanlış ve eksik okumayla birlikte Latin alfabesine çevrilmiş ve etraflıca tahlil edilmiştir.²⁶ Bu yüzden burada şiirin etraflıca tahliline girilmeyip bir kaç önemli nokta belirtilip geçilecektir. Fikret, 1888'de Mekteb-i Sultanî'den mezun olduğuna göre bu şiiri Galatasaray'daki talebeliği sırasında yazmıştır. Fikret'in şairliğinin bu ilk dönemine ait olan *Tevhid*'inde pek çok tesirler gözümüze çarpmaktadır. Bu dönemde eski şiirin ve geleneğin takipçisi olarak görülen Muallim Naci, Muallim Feyzi ve Hacı Zihni Efendi Mekteb-i Sultanî'de hocalık yapmaktadırlar. Fikret'in bu dönem şiirlerinde bilhassa tevhidlerinde hocalarının tesiri altında olduğu görülür. Kaya Bilgegil, bu tevhidde Tevfik Fikret'in, Muallim Naci'nin ve Recaizâde Ekrem'in tevhidlerinin yanısıra Abdülhak Hamid'in *Münacat*'ından da istifade ettiğini söyler. (Bilgegil 1970: 52-53) Fikret, bu tevhidde şekil ve söyleyiş bakımından geleneğin kuvvetle tesiri altındadır. Fikret'in gençlik devresinin mahsulü olan bu tevhid yeni ve orjinal bir şey getirmediği gibi şairin henüz kendi üslubunu bulamadığını da göstermektedir.

Fikret'in bu tevhidi aya hitap ettiği ilk 15 beyit ve ruh-ı kelimin (Hz. Musa) kâinattan Allah'ın (cc) birliğine örnekler verdiği 14 beyitten oluşur. (Bilgegil 1970: 50) Tevhidin birinci bölümündeki meh (ay), Hz. Muhammed'i (sav) sembolize etmektedir.²⁷ (Yazır 1996: 423) Allah'ı (cc) bize tanıtan üç büyük tanıtıcıdan biri olan Hz. Muhammed (sav), hayatı boyunca fiilleriyle ve sözleriyle Allah'ı (cc) insanlara tanıtmış ve sevdirmiştir.²⁸ Şair, şiirde gerçek Leyla olan Allah'ın (cc) güzelliğini

²⁶ *Tercüman-ı Hakikat*'te Mehmet Tevfik ismiyle yayımlanan bu tevhidi Kaya Bilgegil uzun ve tek parça bir bent olarak tercüme etmiştir. Fakat şiir, beyit esasına göre tanzim edilmiştir. Ayrıca Kaya Bilgegil, 9. Beyitteki “nûr” kelimesini görememiş, 22. Beyitteki “makderetin” ifadesini “kudretinin” ve 25. Beyitteki “ma'zûr” kelimesini de “mahsûr” olarak okumuştur.

²⁷ Divan şiirinde Hz. Muhammed (sav) genellikle aya ve güle benzetilmiş, “Mehlika” ve “Ay yüzlüm” ifadeleri çok sık kullanılmıştır. Kuran-ı Kerim'de de Hz. Muhammed (sav) “sıracen münira” yani aydınlatıcı bir güneş/ay/lamba/ışık olarak tavsif edilir. (Ahzab: 46)

²⁸ Kelam ve tefsir kitaplarında Allah'ı (cc) insana tanıtan en önemli üç büyük tanıtıcı olarak Kâinat, Kurân ve Hz. Muhammed (sav) gösterilir.

aşıkaretmesini, onu hatırlatmasını ve halkı itikadî olarak aydınlatmasını Hz. Peygamberi (sav) sembolize eden aydan ister.

Gark edüp nûr zîr ü bâlâyı
Âşkâr eyle hüs-n-i Leylâ'yı

Kudret-i Zât-ı Hakk'ı yâdettir
Halka tenvîr-i i'tikâd ettir

Bu tevhidin ikinci bölümünde ise “Ruh-ı Kelim” olarak nitelediği Hz. Musa'nın (as) dilinden kâinata Allah'ın (cc) birliğini gösteren hususlar zikredilir ki şiirin asıl tevhid bölümü burasıdır. Bu bölümde şair, Allah'ın (cc) varlığını, birliğini, kudretini, sanatını ve icraatındaki mükemmelliği anlatmak için dış âlemden misaller getirir. (Bilgegil 1970: 51) “Tevhid” serlevhali şiirlerde gerek klasik dönem şairleri gerekse Tanzimat sonrası şairleri Allah'ın (cc) birliğini anlatırken maddî âlemin imkanlarından yararlanmışlardır. Şairler, maddeye metafizikten, göze kalp ve vicdandan daha fazla inanan modern insanı inandırabilmek için bu yöntemi kullanmışlardır. Aslında bu metot asırlar öncesinde Kuran'ın insanlara Allah'ın (cc) birliğini anlatmak için takip ettiği bir yoldur.²⁹ (Yazır 1996: 266-268, 381-382, 473, 561) Şairlerin bu yolu seçmesinin bir diğer sebebi de aşınası oldukları İslâm kültürü ve medeniyeti içinde yetişmiş olmalarıdır. Allah'ın (cc) varlığını ve birliğini dış âlemden gösterdiği örneklerle açıklama fikri 19. Yüzyılda tecrübî ilimlerin gelişmesiyle birlikte yeni insanın herşeyi gözleriyle anlama cehdinin bir neticesidir. Pozitivist felefenin kâinatı maddeden ibaret görüşü ve bunun bütün ilimlere teşmili sayesinde ki yeni insan, varlığın metafizik boyutuna karşı kapalı kalmıştır. Halbuki İmmanuel Kant gibi batı felsefesinde önemli bir yeri olan modern çağın pek çok filozofu Allah'ın (cc) nazari akılla değil ameli akılla bilinebileceğini söylemektedirler. (God is unknowable through the theoretical mind) Kant'a göre saf akıl (Pure Reason), mantık yürüterek ve felsefi kanaatler serdederek Allah'ı (cc) kavrayamaz ancak dinin muamelat dediğimiz ameli boyutunu işleye işleye kalb yoluyla Allah'ı (cc) bulabilir ki bu da eski şairlerin amel ve aşk tarihiyle Allah'a (cc) ulaşabileceğini söylediği şeydir.³⁰ Halbuki yeni bir tip olan Şinasi, “Vahdet-i zatına aklımca şahadet lazım” diyerek Fransız aydınlanmacılarının tesirinde aklı merkeze alıyordu.

Tevfik Fikret, Divan edebiyatının nazım şekline, dil ve ifade özelliklerine bağlı kalarak yazdığı bu tevhidinde, Hatif İsfehânî'nin terci-i bendinde tekrarlanan vasıta beytini iktibas yapmıştır.

²⁹ Bkz. (Nahl: 1-17, Neml: 60-64, Mü'min: 61-65, Mülk: 3-5.)

³⁰ Immanuel Kant, 1871 yılında bu fikirlerini anlattığı *Saf Akıl Eleştirisi (Kritik der Reinen Vernunft)* adlı eserini yayımlamıştır.

“Ki yekî hest hiç nîst cüz-i O”

“Vahdehû lâ-ilâhe illâ Hû”

Fikret, bu şiirde Batılı kaynaklara yönelmeden bilhassa François Coppée’yi keşfetmeden önce pek çok Divan şairinin yaptığı gibi 18. Yüzyıl İran edebiyatının en büyük mistik şairlerinden biri olarak kabul edilen ve gazel ve terci-i bend üstadı olarak bilinen Hatif-i İsfehânî’yi iktibas etmekle aynı zamanda bu devre ait şiirlerinde hangi kaynaklardan beslendiğini de göstermektedir.³¹ (Tarlan 1944: 127-128; Brown 2002: 284; Ali Nihad 22 Şubat 335: 236)

Fikret’in tevhidi ile Hatif’in tevhidindeki “Tur” ve “Musa” telmihi ortaktır. Her ikisinin de tevhidlerinde Hz. Musa’ya (as) telmihleri tesadüfî değildir. Hz. Musa (as) gibi bir ulülazm peygamber tevhid inancının en önemli mümessili olan Hz. İbrahim’in (as) soyundandır ve uluhiyyet iddiasında bulunan Firavun’a karşı tevhidi savunmuştur. Bu açıdan Allah’ın (cc) birliğini ifade için yazılan bir şiire konu olması çok tabiidir. Fikret ile Hatif’in tevhidlerindeki diğer ortak nokta ise karanlık-aydınlık kavramlarının kullanılmasıdır. İslâmi literatürde karanlık küfrü, aydınlık inancı ve hidayeti sembolize eder. Şiirlerinde Allah’a (cc) olan inançlarını dile getiren şairler karanlıktan ve karanlığın temsilcisi olan küfürden ve şirkten nefret ederler.³² (Hatef-e Esfehani 1962: 43)

Tevfik Fikret’in ikinci tevhid şiiri 23 yaşındayken *Mirsad* mecmuasının 9 Mayıs 1307 (1891) tarihinde açtığı “Tevhid” konulu bir edebî müsabakada birinciliği kazandığı “Tevhid” adlı manzumesidir.³³ (...)

³¹ 18. Yüzyıl İran edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Hatif-i İsfehani, Zendiye ve Afşariye saltanatının en bilinen şairlerindendir. Hatif-i İsfehani; kaside, gazel, kıt’a ve rübailerinden müteşekkil bir *Divan*’ın yanısıra Arapça şiirler de yazmıştır. Fakat onun en meşhur ve en başarılı eseri, aruzun feilâtün mefâilün feilün kalıbıyla yazılan ve mutasavvifâne bir eser olan *Terci-i Bend*’idir. Edward G. Brown, *Terci-i Bend*’in Hatif-i İsfehani’nin ismini ölümsüzleştirdiğini söyler. Ali Nihâd, ise *Müşahede* dergisinde çıkan bir yazısında Hatif-i İsfehani ve *Terci-i Bend*’i hakkında şu takdîrîkâr ifadeleri kullanır: “İran edebiyatının devr-i akametinde zengin bir kariha-i ilhâm ile gelen bu şâir İran’ın mümtez üdebasındandır. Cidden bir şaheser ıtlakına şâyeste olan *Terci-i Bend*’i gâyet meşhurdur. Hür bir mütefekkir ve milliyetperest olduğu âsârından müstebândır. *Terci-i Bend*’inden bir kıt’asını bu nüshamızda tercüme ettik diğerlerini de sırasıyla neşredeceğiz. Mutasavvifâne olan bu eserinde uluhiyyet ve vahdaniyyet mefhûmunu ne derece fikrî ve rûhî düşünbildiği istidlâl olunuyor. Ashındaki cezâlet-i elfâz ve metânet-i üstadâne de çok şâyân-ı dikkattir.

³² Hatif-i İsfehani meşhur *Terci-i Bend*’inde “Gün doğarken neden karaltıdasın? / Işıyorken güneş, elin mum arar./ Sıyrılıp yırt, karanlık evrenini, / Gel ki her yanda parlasın nurlar. / Sopa lazım mı gittiğin yolda? / Gör, nasıl düz, ışık ışık yollar” der.

³³ *Mirsad*, Hicri 14 Mart 1307’de Muallim Naci tarafından üç sayı çıkarıldıktan sonra İsmail Safa’ya bırakılan ve “siyasetten maada her şeyden bahseden bir mecmua idi.” *Mirsad* mecmuası 9. Sayıdan itibaren okuyucularına ayda bir defa “*musabaka-i*

9 Mayıs 1307: 65; Ertaylan 1965b: 3) “Tevhid”, *Mirsad*'ın 13 Haziran 1307 tarihli 14. Sayısında Mehmet Tevfik ismiyle yayımlanır.³⁴ (Mehmet Tevfik 1307: 1-2; Akyüz 1947: 166) Fikret'in müsabakayı kazanması ilk edebi şöhreti elde etmesine vesile olur. İsmail Safa'nın *Mirsad*'ın daha önceki nüshalarında “şair-i güzide sühan” olarak takdim ettiği Tevfik Fikret, gerek *Mirsad* mecmuasına yazı yazan gençler gerekse memleketin münevver gençleri arasında bir anda parlayan sembol bir isim haline gelir.³⁵ (Ali Ekrem 1333: 452; Akyüz 1947: 34) 14. numaralı *Mirsad*'da Fikret'in Tevhid'yle birlikte toplam dört tevhid şiiri daha yayımlanır. Bunlar sırasıyla Latif, E. Asaf ve Abdulgani adlı şahıslara aittir. Diğer tevhidlerle mukayese edildiğinde Fikret'in tevhidinin gerek şekil ve gerekse muhteva bakımından çok farklı olduğu görülür. Fikret'in tevhidinin en önemli özelliği nazım-nesir karışık bir şekilde yazılmış olması ve süslü sanatlı bir dil kullanılmasıdır. Diğer tevhidler ise mesnevi nazım şekliyle ve beyit esasına göre tanzim edilmiştir.

Tevfik Fikret'in ikinci tevhidi Sinan Paşa'nın *Tazarrunname*'sindeki tevhid gibi nazım nesir karışıktır. Ali Ekrem, Fikret'in bu tevhidinin o zamana kadar bu sahada yapılmış bir ilk olduğunu iddia etmesine karşın³⁶ (Ali Ekrem 1333: 451) İsmail Hikmet (Ertaylan), Kenan Akyüz ve Orhan Okay, bu tevhid manzumesinin Sinan Paşa'nın *Tazarrunamesi*'ndeki tevhidin taklidi olduğunu söylerler. (Ertaylan 1965b: 13; Akyüz 1947: 322; Okay 1992: 45) Sinan Paşa'nın *Tazarrunname*'si hacimce Tevfik Fikret'in *Tevhid*'inden daha büyük olmasına rağmen her iki eserde gerek dil ve üslup, gerekse muhteva bakımından pek çok ortak yönler

edebiyeye” düzenleyeceğini ve karilerinden manzum ve mensur eserler istediklerini ilan eder. Ayrıca derginin hacmi sınırlı olduğundan seçilecek eserlerden sırasıyla ilk beşinin gelecek nüshalarda yayımlanacağını ve bunların da ikişer sütundan fazla olmayacağını bildirir. *Mirsad*'ın açtığı müsabaka-i edebiyenin ilk konusu tevhid ve münacattır. “... *Birincilik şerefini kazanan eserin sahibine bir senelik, ikincisine altı aylık abonemizin takdimini va'd eyeriz. Haziranın on üçüncü günü çıkacak on dördüncü nüshaya derc olunmak için birinci defa olarak talep ettiğimiz şey “Tevhid” yahut “Münacat”tır ki bir hafta evvel yani Haziranın altıncı gününe kadar idarehanemize irsal buyurulması lüzumunu ihtar ederiz.*”

³⁴ Tevfik Fikret, 1894'e kadar çıkan yazılarında Mehmet Tevfik, Nazmî, Mehmet Fikret ve M.T. adlarını kullanmıştır.

³⁵ Bu “Tevhid”in intişarından sonra *Mirsad*'a yazı yazan gençler için yeni şair ile görüşmek bir ihtiyaç-ı ruh olmuş idi. Fakat onu bulmak o kadar kolay bir şey değildi: *Mirsad* idarehanesinde toplanmak... Ne mümkün! Mecmua da muharrirleri de tarumar ediliverir. Zaten şair-i güzide-sühan da oldukça mürdümگیرiz.” *Mirsâd*, 18 Temmuz 1307 (1891)'de “Sitayiş-i Hazret-i Pâdişahi” konulu bir müsabaka daha açmıştır. Her iki müsabakaya da katılıp birincilik kazanan Tevfik Fikret, bu sayede ilk edebi şöhretini kazanır.

³⁶ “*Tevhid eseri ise cidden şayân-ı nazardır: Fikret bu tecrübe-i kaleminde nesir ve nazmı o zamana kadar hiç görülmemiş bir tarzda mezc ederek pek latif, pek müstesna bir yenilik gösteriyor...*”

mevcuttur. Her iki eserde de süslü, sanatlı, Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle dolu, bağlı cümleler kullanılmış ve her parça secili cümlelerle uzatılmıştır. Her iki eserde de Allah'ın (cc) varlığı, birliği, kâinattaki varlıkların onun vahdetine ve mevcudiyetine şahadeti kuvvetle vurgulanmıştır. Sinan Paşa, Allah'ın (cc) isimlerinden yola çıkarak her bir ismin neye muktedir olduğunu anlatmıştır.

*“Bir **Sultandur** ki cemî'-i âlem saltanatına sultan-ı kâyim;
bir **Sübhandur** ki her mevcûd tesbihine kavî vü dâyim. Bir
Meliktür ki âlem-i milk ü melekût memleketinden bir hutta; bir
padişahur ki sahn-ı sarây-ı izzetinde arş u semavât bir kubbe.
Mübdi'dür ki adem hızâne-i ibda'idur; **Muciddür** ki yokluk
vesîle-i ihtirâ'idur... Bir **Alîmdür** ki ilmîne gâyet yok; bir
Kadîrdür ki kudretine nihayet yok. **Kadîmdür** ki ukûl-i
mütekaddimîn ve müte'ahhirîn daire-i kademine kadem basamaz;
Hakîmdür ki hukemâ-yı evvelîn ü ahirîn hikmeti marifetinden
dem uramaz... **Rahîmdür** ki dü âlem rahmeti nesîminden bir
nefha; **Kerîmdür** ki iki cihan keremi denizinden bir katre.
Gafûrdur ki mağfireti zülâli sahayif-i cerâyimi mahv ider;
Afüvv'dür ki bir nazar-ı atfetiyle niçe günahları afv ider...
Semî'dür ki sem'ine âlet yok; **Basîrdür** ki basarına âfet yok.
Mürîddür ki irâdetine illet yok; **Hâliktür** ki mahlûkuna nihayet
yok. **Cevâddur** ki bahşışına garaz yok; **Hayydur** ki hayatına
maraz yok. **Mevcuddur** ki ana mekan yok; **Dâîmdür** ki ana
zeman yok...” (Sinan Paşa 1971: 31-34)*

Tevfik Fikret de bu ikinci tevhidinde Allah'ın (cc) esma-yı hüsnâsından bahseder ama Sinan Paşa gibi bütün isimlerini zikretmez. Fikret, tevhidinde Allah-ı zülcelâl, mübdi-i yegâne, sani-i bî-bahâne, Hâlik'el-kevn, muhit-i avâlim, semî', basîr, kadîr ve rab isimlerini kullanır. Ayrıca Sinan Paşa, *Tazarrunâme*'de kâinattan ve hayattan misaller getirerek insanların dikkatini Allah'ın (cc) esmasının büyüklüğüne tevcih ederken daha objektif ve rasyonel bir bakış açısı sergilemiştir. Tevfik Fikret ise Allah'ın (cc) isimlerinin büyüklüğü karşısında kendi acziyetini ifade ederek daha hissi ve duygusal bir söyleyişe yönelir. Tevfik Fikret'in tevhidinin diğer bir hususiyeti ise eserin münacat ve dua havası taşımasıdır. Şair, her bölüme “ey mübdi-i yegâne, ey sani-i bî-bahâne, eyâ Hâlik'el-kevn, Ya Rabbi ve ilâhî” gibi hitap cümleleriyle başlar.

“Allâh!.. Ey meâlî drengâver-i hayâl, ey zât-ı pâkî berter-i her fikr
ü her meâl; ey bîzevâl rahmeti gülzâr-ı fîtrate revnakdih-i kemâl olan
Allâh-ı zülcelâl!..

Ey mübdi-i yegâne! Senin hikmetinledir, hükmünledir ki âlemde bu hayât, hayâtta bu füyûzât rûnümâdır.

Ey sâni-i bîbehâne! Tecelliyât-ı avâlimfürûz-i azametin akla, - o senin bize şaşa'adâr ihsanın olan cevher-i derrâke hayretbahşâdır.

Eyâ Hâlik'al kevn ! Bütün bu mükevvenât bârgâh-ı kibriya-penâh-ı rübûbiyyetine yek-âvâzâne i'lâ-yı aheng-i münacaat eder; zerrâttan şümûsa kadar hep bu kainât tebcîl-i nâm-ı celîlinle i'lân-ı mübâhât eyler. Bir subh-ı dil-pezîrde gül, bülbül, âfitâb, bir leyle-i münîrde ecrâm-ı bîhisâb; şevk-i behâr, hüzn-i hazân; pertev ü zalâm; seng ü nebât ü bahr ü berr ü zerre vü hevâmm.. hep kudret-i bedîanı tezkîre leb-küşâ, hep kibriyâ-yı zâtını teşhîr için –cehrî ve kalbî- nağme-pîrâdır.

Bu ulvî sürûd-ı umûmînin aks-i ebediyyet-peyvesti miyânında bir sadâ –gâh peydâ vü gâh nâ-peydâ- tarab-serây-ı lemyezeliye doğru süzülür, gider. Bu sadâ bir şâir-i lâl ü cezbedârın zemzeme-i tevhîdi, bir bülbül-i zâr ü bîkarârın feryâd-ı safa-bedîdidir.

Yâ Rabbî! Ey muhît-i avâlim! Semî ü basîrsin: o sürûd-ı bînihâye arasında bu enîn-i hazîni işitir, bîadd olan mahlûkâtın içinde bu âcizi görür ve bilirsin.

Yâ Rabbî! Bana rûhu, vicdânı, lisânı veren sensin. O rûhu ki dâim sana incizâb eder; o vicdânı ki dâim seni takdîse şitâb eder; o lisânı ki dâim senin tahdîs-i niaminla feyz-i dîger iktisâb eder.

Îlâhî! Rûhun seni müşâhede-i gâibânesi.. Yokluk içinde varlığın bir nişânesidir.

Îlâhî! Birsin.. ikrâr-ı vahdâniyyetinde:
Fusûl ü encüm ü ezhârdır, kühsâr-ı âlîdir,
Şühûd-ı vahdetin kim bîtenâhî, zîtevâlîdir.
Denir mi zâtını tevhîdden âsâr hâlîdir?
Bu kesretgâh nûr u vahdet-i zâtınla malîdir!
Sânihası terâne-i vicdânımdır.
Îlâhî! Kâdirsin... tezkâr-ı kudretinde:
Delîl-i bîgerânı kudret-i ulviyyenin, ebhâr;
Müessirsin ki tesîrindir ancak mûcid-i âsâr;
Zehî tesîr kim ekvân anın feyziyledir bîdâr;
Zehî kudret ki takdîrinde hâb-âlûd-i acz, efkâr!
Terânesi vird-i lisânımdır.
Îlâhî! Kalbler vardır ki aşkımla münevverdir,
Îlâhî! Ruhlar vardır ki vaslınla mübeşşerdir.
Benim kalbim de, Yâ Rabb! Aşk ile ol nûre mazherdir.
Benim rûhum da neyl-i vaslına Yâ Rabb! Talebgerdir!
Fürûg-ı hüsnüne, ey şems bir muzlim tecellîgâh!

Huzûr-ı izzetinde serbehâk-i hayretim hergâh,
Değildir kulluğundan başka lezzetten gönül âgâh!
Senin lutfundur ümmîdim, senin meczûbunum Allâh!!”

(Mehmet Tevfik 1307: 105-106)

Bu tevhid manzumesinin belki de en önemli eksikliği Divan edebiyatında bilhassa kasidelerin yazımında dikkat edilen kompozisyondan mahrum oluşudur. Şiir, sadece Allah’ın (cc) birliğini ilan ve dua bölümlerinden oluşmaktadır. Şair, kasidelerdeki nesib (teşbib) ya da girizgah bölümlerine benzer hiç bir tasvire ya da hazırlığa ihtiyaç duymadan direk “Allâh!.. Ey meâlî drengâver-i hayâl..” diyerek şiire başlar. Bu tevhid şiirinin diğer eksikliği ise şairin kendisini Divan edebiyatının hayal mazmun ve kelime oyunlarından kurtaramayıp kelimelerin mana ve nüanslarından ziyade parlaklık ve tumturağına kendini kaptırmasıdır. (Kaplan 2011: 78)

Bu tevhid manzumesi Fikret’in dinî terminolojiye vukûfiyetini ve o yıllarda inançlı bir şair olduğunu göstermektedir. Fikret çocukluğunda evde ve okulda kuvvetli bir din terbiyesi almıştır. İlk dönem şiirlerinde onun dinî bilgisini ve kültürünü görürüz. Bazı kaynaklar Fikret’in ilk gençlik dönemlerinde aldığı dinî terbiyeye istinaden Fikret’in kuvvetli bir dindar olduğunu söylemelerine³⁷ (Ruşen Eşref 1919: 138) rağmen hayatı, eserleri ve arkadaşlarının şehadeti onun dindarlığının ilmî, akli, tahkiki ve kitabi olmaktan ziyade kültürel ve çevresel etkenlerden kaynaklandığını gösterir. Kenan Akyüz, Fikret’in ilk dönemlerdeki dindarlığının ve dinî inancının hisse, görgüye, terbiyeye ve telkinlere dayandığını söyler ki bunda devrin ve muhitin tesiri yadsınamaz.³⁸ (Akyüz 1947: 274) Fikret’in dindarlık cephesi sadece aileden gelmektedir ve bunun da ne kadar sağlıklı olduğu her zaman münakaşa mevzuudur.³⁹ (İnal 1988: 1920; Bölükbaşı 2005: 5-6) Babası Hüseyin Efendi’nin koyu bir dindar olması, annesinin ve dayısının hacca gitmesi ve orada koleradan ölmesi bir

³⁷ “Mevlidi pek sever ve ezberindeki parçaları pek müessir okurmuş. Gayet sofı imiş. Her cuma gecesi Yasin’i muhrık bir sesle ölülerine ithaf eder, namaz kılarmış. Sonra sonra neşesi de azalmış, softuluğu da.”

³⁸ “Buraya kadar gelen bütün dinî inanışlarının tamamıyla hisse, görgüye, terbiyeye ve telkinlere dayandıkları; hakiki bir mümin karakterine sahip bulunan şairin, onlar üzerinde hiçbir şekilde zihin yormadığı; düşünerek, anlayarak bir kanaate varmadığı muhakkaktır.”

³⁹ Tevfik Fikret’in annesi Hatice Refia Hanım’ın annesi de babası da 1822 Sakız İsyanı’ndan sonra devşirilip İstanbul’a getirilen ve Müslüman ailelerin yanına evladlık verilen ve daha sonra ihtida eden yetim çocuklardandı. “İşte bu hengamede yetim kalmış olan Rum çocuklarından bir kız ile bir oğlan da -meşhur İhtisap Ağası-Hüseyin Beyin ailesine evlatlık olarak verilmiş; erkek çocuğa Hüsrev, kıza Saliha ismi konulmuş. O muhit içinde bu iki çocuk nâz ü nâim ile büyüyerek iyi terbiye görmüş ve nihayet aile reisinin tensibi üzerine birbiriyle evlendirilmişti.”

insanın çok kuvvetli dindar olması için yeterli sebepler değildir. Zira dinler tarihinin şahadetiyle sabittir ki dinsizlik gibi dindarlık da babadan oğula geçen genetik bir özellik değildir.⁴⁰ (Köksal 1993: 97, 148, 258) İsmail Hikmet Ertaylan, Fikret'in bu şiirde dile getirdiği düşüncelere ve Allah (cc) hakkında kullanılan üslup ve ifadeye bakarak ondaki değişimi inkar edercesine şairin imanına şahadet eder.⁴¹ (Ertaylan 1965b: 16) Halbuki Fikret'in de zamana ve muhite bağlı olarak fikirlerinde ve ideallerinde değişme olmuştur. *Mirsâd*'da *Sitayış-i Hazret-i Padişahi* konulu musabaka-i edebiyede birinci gelen Fikret'in biraz zaman sonra *Bir Lahza-i Teehhür*'de değişmediğini ifade etmek⁴² (Kaplan 2011: 60) ne kadar akla, mantığa ve realiteye aykırı ise *Tevhid*'deki fikirlerinin *Tarih-i Kadim*'i yazdığı dönemde de aynen devam ettiğini söylemek en az birincisi kadar akıldan uzaktır.⁴³ (Tevfik Fikret 1945: 94) Zira Fikret'in bizatihi kendisi bu değişimi ifade sadedinde "*irfanım tebdil-i tâbiyyet etti*" demektedir.⁴⁴ (Tevfik Fikret 1326: 2) Şunu da belirtmek

⁴⁰ Hz. Nuh'un (a.s.) karısı Vaile ve oğlu Kenan (Yam), Hz. İbrahim'in (a.s.) babası Azer, Hz. Lut'un (a.s.) karısı Vahile, Hz. Muhammed'in (sav) amcaları Ebu Leheb ve Ebu Talip hayatlarında onlara iman etmedikleri gibi yakınlarında bulunan o hakikat güneşlerinden istifade edememişlerdir.

⁴¹ "*Bir şey ilave etmek istiyoruz. Bu Tevhid'i yazan insana dinsiz, bu vecd ü istiğraka mazhar şaire imansız denir mi? Hangi dindar, hangi imanlı şairimizin bu ka'bdâ bir Tevhid'ine şahid olduk? Tevfik Fikret bu devresinde yazmış ve göstermiş olduğu o âli itikadî ölünceye kadar değiştirmiş değildir. Ne yazık ki aleyhinde teşni'attan başka bir şey yapmamış, yapamamış olan kara ruhlu, kara düşünceli yobazlar bu ulvî hakikati, bu yüce imanı derk edebilmekten uzak, çok uzak idiler. Zaten onlardan da bu uzaktıktan başka bir şey beklenilemezdi. Beklenilmemiştir de...*"

⁴² Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret'in 1312 (1896/1897) tarihinden itibaren değiştiğini ve II. Abdülhamid'e karşı menfi bir tavır takındığını söyler.

⁴³ 1905 yılından itibaren bilhassa *Tarih-i Kadim*'deki "Ben benim sen de sen; ne Rab, ne ibâd" mısralarıyla birlikte Fikret'in şiirlerinde inançsızlık daha açık bir şekilde görülür. Fikret'in bu mısraları Allah'ın (cc) çeşitli imtihanlara tabi tutuktan sonra şeytana sorduğu "Ben kimim?" sorusu karşısında şeytanın verdiği "Ene ene ve ente ente" (Ben benim sen de sensin) sözlerini çağırır. "*Haluk'un Amentüsü*"nde neye nasıl inandığını anlatan Fikret, "*Gökden Yere*" şiirinde de Allah'a (cc) şirk koşarak insanı "Rabb-i hayr u şerr" ve "Rabb-i mümkinât" olarak tanıtır.

"Ey rûh-ı kâinât

Takdîs edin: Beşer

Takdîse müstehaktır; odur Rabb-i hayr u şerr

Rabb-i mümkinât"

⁴⁴ Fikret, Mekteb-i Sultanî'den istifa edip Robert Kolej'e çekildiği sırada Hüseyin Cahit'e hitaben Tanin gazetesine gönderdiği bir mektupta "*Bir muhit-i gayz u gûlzet içinde henüz serbestçe ve insanca iş görülemez. Bugün say ü irfanım tebdil-i tâbiyyet ediyor demektir. Buna dünkü fena hayatımızda çaresiz katlanmışım. Bugün yine öyle yapmaya mecburiyet görüyor ve Kolej'in hürriyet-nüvâzâne ve kadirşinasâne açtığı âgûş-ı rağbete işte sürükleniyorum. Kabahat benim değil. Ben oradan da size ve insanlığa hizmet edeceğim. Oğlu anadan ayıran eller kahr olsun!*"

gerekir ki Tevfik Fikret, ilk dönemlerde yazdığı bazı şiirleri “Eski Şeyler” serlevhasıyla *Rübâb-ı Şikeste*’ye almasına karşın tevhidlerini *Rübâb-ı Şikeste*’ye ve diğer şiir kitaplarına almamış; bu tevhid manzumeleri uzun zaman mecmualarda kalıp unutulmuştur.⁴⁵ (Ali Ekrem 1333: 450)

İki tevhid manzumesi yazan bir şairin, zamanla tevhidden uzaklaşmasında karakterinin ve muhitinin tesiri büyüktür. Merdüm-girizlik, gurur, hayalperestlik, idealizm, ye’s, Robert Kolej’in misyoner muhiti, 19. Yüzyılda pozitivist ve materyalist akımların hayata hakim olması ve mensup olduğu medeniyet dairesinin bir taraftan sömürgecilik diğer taraftan fen ve felsefe ile inkiraza sürüklenmesi şairi böyle bir irtidat ve akültürasyona götürmüştür. Ayrıca asrın hastalığı (mal du siècle) olan pozitivist ve materyalist felsefe devrin aydınlarıyla birlikte onun da inançsızlığını besleyen en önemli kaynaklardan biridir.

Sonuç

Tanzimat’la birlikte batıyla yakın temasa geçen şairler; Allah (cc), kâinat ve kaderle ilgili yeni fikirleri şiirlerinde sıklıkla kullanırlar. Tam bir dualitenin hakim olduğu bu nesil bir taraftan geleneksel yapıdan kurtulamaz, diğer taraftan da Batılı değerlere karşı lakayt kalamaz. Bu dönemde eski edebiyatın nazım şekilleriyle yazılan tevhid, tehlil, münacat, naat, mersiye ve ilahilerde yeni fikir ve idealler dile getirilir. Klasik edebiyatın nazım şekillerini devam ettiren Tanzimat devri şairlerinin dini şiirlerinde işledikleri fikirler oldukça zengindir.⁴⁶ (Tansel 1962: VIII) Tanzimat ve Edebiyat-ı Cedide şairlerinin dinî içerikli şiirlerinin önceki devirlere göre daha zengin olmasının en önemli sebebi, bu şairlerin sadece tek bir kaynaktan değil farklı kaynaklardan beslenmeleriyle açıklanır. Dinî şiirlerdeki bu zengin muhteva, bir taraftan farklı fikirlerin taşınmasını sağlarken diğer taraftan da şairlerin efkarının dağılmasına, dualitelerin ağında fikrî ve felsefî buhranlara girmelerine yol açar.

Süleyman Nesib dışında Servet-i Fünûn şair ve yazarlarının hemen hepsi gerek sanat gerekse hayat anlayışları bakımından nominal ya da profandırlar (profane). Bu yüzden şiirlerinde milli ve dinî mevzulara istisnaî olarak yer verirler. Fikret ve Cenab bunun en tipik örneğidirler. Her ikisi de Servet-i Fünûn şairi olmalarına rağmen yazdıkları tevhidler

⁴⁵ “Tevhid de Mirsâd ile unutulmuş gitmiştir. Halbuki Rübâb-ı Şikeste muharririnin ruh-ı bedâatkârı bu çocukluk eserlerinden akşam yıldızları gibi belirir. Bu küçük eserlerden onun yalnız ruh-ı san’atini değil, ulviyyet-i vicdanını da görmek kâbidir.”

⁴⁶ “Bazan Tanrının kudreti, bu kudret karşısında duyulan hayranlık ve aşk, Tanrı birliğine iman, Kuran-ı Kerim’in her sahada çok zengin ve derin fikirleri içine alması ve ifadesindeki selislik, bu devir şairleri için heyecanlar yaratan birer ilham kaynağı olmuştur.”

Servet-i Fünûn dönemine ait değildir. Fikret'inki Servet-i Fünûn öncesi Cenab'ınki ise Servet-i Fünûn sonrasıdır. Dikkat edilirse her iki şairin de tevhidlerini Servet-i Fünûn devresi dışında yazdıkları görülür. Cenab ve Fikret zamanla fikrî bakımdan bir değişim geçirmişlerdir. Fikret, inançtan inançsızlığa doğru bir değişim yaşarken,⁴⁷ (Mithat Cemal 1990: 38) Cenab maddiyattan maneviyata ve mistisizme doğru bir geçiş yaşar.⁴⁸ (Enginün 1989: 5) Her ikisinin de geçirdiği bu değişimde yaşadıkları tecrübelerin, muhitin ve zamanın tesiri vardır.⁴⁹ (Karaosmanoğlu 1969: 199) Fikret, Robert Kolej'de milli ve manevi muhitten uzaklaşmış. Cenab ise yaşadığı hayal kırıklıklarının neticesinde bir teselli arayışıyla dinî manzumelere dönmüştür.

Cenab ve Fikret, bütün batılı cephelerine rağmen çeşitli dönemlerde yazdıkları tevhidlerinde muhitin, zamanın ve şartların tesiriyle eski edebiyata ait bir nazım şekli olan tevhid manzumeleri yazmışlar. Her iki şair de tevhidlerinde gerek şekil gerekse muhteva olarak tamamen olmasa da geleneğin kuvvetle tesirindedirler. Fikret ve Cenab'ın tevhidlerinin diğer ortak yanı şiirde divan şairlerinin sıklıkla başvurdukları ayet ve hadis iktibaslarına hemen hiç yer vermemeleridir. Divan şairleri, *Kurân*'a olan aşinalıklarından ya da hâkimiyetlerinden dolayı genellikle “tevhid”lerin içinde Allah'ın (cc) varlığını, birliğini ve kudretini ifade eden ayetleri ve kelime-i tevhidi sıklıkla kullanırlardı.⁵⁰ Fakat Fikret ve Cenab'ın tevhidlerinde bu tip iktibaslara hiç yer verilmemiştir. Bunda her iki şairin de klasik medrese eğitiminden gelmeyip modern okullarda tahsil görmelerinin, irfan menbalarının batı medeniyeti olmasının ve selefleri kadar dinî literatüre aşına olmamalarının tesiri vardır. Bu tevhid manzumeleri aynı zamanda onların edebî şahsiyetinin hem teşekkülünde hem de değişiminde büyük bir yer tutmuştur.

Cenab ve Fikret'in tevhidlerini, pek çok ortak yanına rağmen klasik tevhidlerden ayıran bazı hususiyetler de vardır. Divan şairlerinin

⁴⁷ Mithat Cemal, Edebiyat-ı Ceddecilerden Tevfik Fikret'in yakın dostu Hüseyin Cahit'in de Müslüman olmadığını söyler.

⁴⁸ Cenab, hayatının ilk dönemlerinde daha profan ve seküler bir şair olarak karşımıza çıkar. Mesela şairin ilk şiiri *Şafak* dergisinde çıkan “Perestiş” redifli gazele bir naziredir ve İslâmî açıdan mahzurlu bulunduğu için yayımlanmamıştır.

⁴⁹ Cenab, gençlik yıllarında idaresi ve bütçesi yabancıların elinde olan uluslararası bir sağlık teşkilatında karantinalar müfettişi olarak çalışmıştır. 1914'te emekli olduktan sonra Darülfünûn'a intisabıyla birlikte daha milli bir muhite geçmiştir. Tevfik Fikret ise 1901'de Servet-i Fünûn'un kapatılmasıyla birlikte Bebek'teki Aşyan'ına çekilir ve Amerikalı misyonerlerin idaresindeki Robert Kolej'de öğretmenlik yapar.

⁵⁰ “Mâlikü'l-mülk-i lâ-şerike lehû

Vahdehû lâ ilâhe illallahû” Kara Çelebizâde

yazdığı tevhidler, klasik edebiyatın kalıpları içindeydi ve İslâmî his, heyecan ve itikadı yansıtmaktaydı. Fikret'inkilerde çok bariz olmasa da Cenab'ın tevhidlerinde devrin de etkisiyle tam bir dualitenin hâkim olduğu görülür. Tevhidlerde İslâm inancıyla birlikte modern Batılı eğitim ve bilgiyle temasın neticesinde mistik, panteist hatta bazen deist ve pozitivist düşüncelere de rastlamak mümkündür. Bunda devrin ve muhitin çok büyük tesiri vardır. Hippoly Taine'ın sanat eseri ve sanatkârı incelerken göz önünde bulundurduğu ırk, muhit ve zaman teorisi Cenab ve Fikret'in tevhidlerini açıklamada önemli bir mihenkittir. Cenab ve Fikret'in tevhidleri, her ne kadar geleneğin ve klasik edebiyatın birer örneği gibi görünse de yeni fikirler ihtiva etmesi, farklı sanatsal özellikler taşıması ve şairlerin şahsî üsluplarını yansıtmaları yönüyle Türk şiirinde önemli bir zenginliktir.

KAYNAKÇA

- (9 Mayıs 1307), “Tebliğ”, *Mirsâd*, S. 9, s. 65.
- (10 Mart 1310), “Tevhîd”, *Malûmât*, S. 5, 33 s.
- AKAY, Hasan (1998), *Cenab Şahabeddin'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir Araştırma*, Kitabevi, İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan (1947), *Tevfik Fikret*, Sakarya Basımevi, Ankara.
- Ali Ekrem (1 Eylül 1333), “Bir Hatıra”, *Muallim*, Yıl:2, C. 2, S. 14, s. 449-460.
- Ali Nihâd (22 Şubat 335), “Şark Edebiyatı Nümûneleri”, *Müşâhede*, C. 1, S. 5, s. 235-237.
- ANDI, M. Fatih (1997), *Servet-i Fünûn'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişmeleri*, Kitabevi, İstanbul.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1970), *Tevfik Fikret'in İlk Şiirleri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- BİRİNCİ, Necat (2000), *Edebiyat Üzerine İncelemeler*, Kitabevi, İstanbul.
- BÖLÜKBAŞI, Rıza Tefik (2005), *Tevfik Fikret*, (Haz. Abdullah Uçman), Kitabevi, İstanbul.
- BRISSON Luc, & MEYERSTEIN, F. Walter (1995), *Inventing The Universe*, State University of New York Press, New York.
- BROWN, Edward G. (2002), *A Literary History of Persia*, Goodword Books, New Delhi.
- Cenab Şahabeddin (15 Mart 1927), “İsmail Habib Bey'e”, *Güneş*, S. 6, s. 2-6.
- Cenab Şahabeddin (1984), *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

- Cenab Şahabeddin (5 Teşrinisani 1332), “Tevhîd”, *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, C. 1, S. 3.
- CHOWN, Marcus (2013), *Büyük Patlamanın Işığı*, (Çev. Başak Çiğdem Çevrim), Alfa Yay., İstanbul.
- ENGİNÜN, İnci (1989), *Cenap Şahabettin*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ENGİNÜN, İnci (2012), *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*, Dergâh Yay, İstanbul.
- ERGÜN, Sadeddin Nüzhet (1935), *Cenab Şehabeddin Hayatı ve Seçme Şiirleri*, Yeni Şark Kütüphanesi, İstanbul.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1965a), *Fikret Malûmât'ta*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1965b), *Tevfik Fikret Mirsad'da*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (2011), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hatef-e Esfehâni (1962), *Aşkname (Ünlü Terci-i Bend)*, (Çev.Rüştü Şardağ), Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.
- Hersekli Arif Hikmet Bey (1334), *Divân*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yay., İstanbul.
- İSEN, Mustafa & MACİT, Muhsin (1992), *Türk Edebiyatında Tevhidler*, TDV Yay., Ankara.
- KAPLAN, Mehmet (2011), *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yay., İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1969), *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KEKLİK, Nihat (1996), *Türk-İslâm Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- KÖKSAL, M. Asım (1993), *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., Ankara.
- Mehmet Tevfik (13 Haziran 1307), “Tevhid”, *Mirsâd*, S. 14, 105-106 s.
- Mithat Cemal (1990), *Mehmet Âkif*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.
- OKAY, Orhan (1992), *Servet-i Fünûn Şiiri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum.
- OKAY, Orhan (2011), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya (1963), *Portreler*, Akbaba Yay., İstanbul.
- PALA, İskender (2008), *Divan Edebiyatı*, Kapı Yay., İstanbul.

- Rıza Tevfik (1949), *Serâb-ı Ömrüm*, Kenan Matbaası, İstanbul.
- Rıza Tevfik (1993), *Biraz Da Ben Konuşayım*, (Haz. Abdullah Uçman), İletişim Yay., İstanbul.
- Ruşen Eşref (1919), *Tevfik Fikret Hayatına Dair Hatıralar*, Kütüphane-i Sûdî, Hilal Matbaası, İstanbul.
- Sinan Paşa (1971), *Tazarrunâme*, (Haz. A. Mertol Tulum), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1322/1904, 1299/1882), *Kâmûs-ı Fransevî Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı Dictionnaire Turc-Français*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1962), *Dinî Şiirler Tanzimat Devri Edebiyatı*, TTK Basımevi, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihad (1936), *Divan Edebiyatında Tevhidler*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1944), *İran Edebiyatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TASLAMAN, Caner (2003), *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul Yay., İstanbul.
- Tevfik Fikret (1945), *Halûk'un Defteri*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Tevfik Fikret (31 Mart 1326), Azizim Câhid, *Tânin*, S. 579, 2 s.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1987), *Kırk Yıl*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1996), *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, Huzur Yay., İstanbul.
- YILDIRIM, Suat (2002), *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İstanbul.
- Ziya Paşa (1291/1875), *Harabat*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.